

Господарське право; господарсько-процесуальне право

УДК 346.1/9

Тищенко Юлія Вікторівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права

Державний торговельно-економічний університет

Tyshchenko Yuliia

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the

Department of International, Civil and Commercial Law

State University of Trade and Economics

ORCID: 0000-0002-3799-4227

Погарченко Тетяна Віталіївна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права

Державний торговельно-економічний університет

Poharchenko Tetiana

PhD in Law, Associate Professor of the

Department of International, Civil and Commercial Law

State University of Trade and Economics

ORCID: 0000-0003-0207-3468

**МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ САМОРЕГУЛЮВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКО-
ТОРГОВЕЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ
MEDIATION AS A TOOL FOR SELF-REGULATION IN ECONOMIC
AND COMMERCIAL ACTIVITY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN
INTEGRATION**

Анотація. Досліджено особливості медіації як засобу саморегулювання в господарсько-торговельній діяльності. Акцентовано, що враховуючи поточні зміни в законодавстві та пришвидшення євроінтеграційного напрямку, визначення правових засад запровадження медіації через призму саморегулювання сприятиме розумінню правової природи цього інструменту та практичному його застосуванню при розгляді господарсько-торговельних спорів.

У світлі проведеного аналізу визначено проблеми правового забезпечення медіації в Україні та варіанти їх вирішення. Встановлено, що функціональне призначення саморегулювання при медіації як можливості врегулювати спір у господарсько-торгівельній діяльності є обрання та взаємна згода саме на вирішення конфлікту цим методом та в подальшому при позитивному результаті процесу: закріплення та виконання спільно прийнятого та узгодженого рішення.

Зроблено висновок, що до саморегулювних особливостей медіації у господарсько-торговельній діяльності можна віднести: самостійність сторін у виборі методу врегулювання спору, медіатора, укладення медіаційної угоди, медіаційної процедури, способу врегулювання конфлікту за спільної згоди сторін.

Законодавець надав асоціаціям медіаторів можливість самостійно розробляти власні кодекси професійної етики медіаторів або визнавати існуючі кодекси та приєднуватися до них, включаючи до них лише загальні етичні положення. Об'єднуючись на добровільній основі медіатори можуть самостійно здійснювати регулювання власної діяльності та контроль в установлених законодавством межах, у тому числі розробляти внутрішні положення функціонування професійної спільноти.

Саморегулювання в діяльності медіаторів може проявлятися в наступному: запровадження та реалізація медіаторською спільнотою власних стандартів, розробки медіаційних застережень, правил медіації,

порядку навчання та підвищення кваліфікації медіаторів, кодексів етики медіатора. Враховуючи євроінтеграційний вектор доцільно було б запозичити ефективні стандарти діяльності медіаторів.

Ключові слова: *медіація, саморегулювання, господарсько-торговельна діяльність, євроінтеграція, комерційний спір, регулювання, суб’єкт господарювання, засіб правового захисту, Європейський Союз, директива.*

Summary. *The article examines the peculiarities of mediation as a means of self-regulation in economic and commercial activity. The author emphasises that, given the current changes in legislation and the acceleration of European integration, defining the legal basis for the introduction of mediation through the prism of self-regulation will contribute to the understanding of the legal nature of this instrument and its practical application in commercial disputes.*

In the light of the analysis, the author identifies the problems of legal support for mediation in Ukraine and options for their solution. It has been established that the functional purpose of self-regulation during mediation as an opportunity to settle a dispute in economic and commercial activity is the choice and mutual agreement to resolve the conflict by this method and in the future with a positive outcome of the process: consolidation and implementation of a jointly adopted and agreed decision.

The legislator has provided mediators' associations with the opportunity to independently develop their own codes of professional ethics for mediators or to recognise existing codes and join them, including only general ethical provisions. By uniting on a voluntary basis, mediators can independently regulate their own activities and control within the limits established by law, including the development of internal regulations for the functioning of the professional community. The self-regulatory features of mediation in economic and commercial activities include: independence of the parties in choosing a dispute

resolution method, a mediator, concluding a mediation agreement, a mediation procedure, a method of conflict resolution by mutual agreement of the parties.

Self-regulation in the activities of mediators can be manifested in the following: the introduction and implementation by the mediation community of its own standards, the development of mediation clauses, mediation rules, the procedure for training and improving the qualifications of mediators, mediator codes of ethics. Considering the European integration vector, it would be expedient to borrow effective standards of activity of mediators.

Key words: *mediation, self-regulation, economic and trade activity, European integration, commercial dispute, regulation, business entity, remedy, European Union, directive.*

Постановка проблеми. Господарсько-торговельна діяльність залишається однією з найактивніших сфер розвитку економіки. З об'єктивних причин збільшується кількість випадків, коли підприємці змушені вдаватися до захисту порушених прав та інтересів. Враховуючи перевантаженість судової системи, все більшої популярності набувають позасудові форми вирішення спорів, зокрема медіація, яка є одним із найпопулярніших альтернативних методів вирішення конфліктів у розвинених країнах світу.

Медіація – складний процес, який у підсумку має сприяти пізнанню системи цінностей учасників конфлікту, а також сприяти визначенню ієрархії їхніх потреб. Виходячи з бачення конфлікту як соціального явища, спричиненого зіткненням інтересів, поглядів, потреб чи емоцій конкретних індивідів чи груп, що проявляється у контактах індивідів з різними цілями, професійно реалізована медіація виступає системним механізмом, розкриваючи первісну причину спору. Зважаючи на те, що конфлікт є повсякденним явищем, яке характеризує весь розвиток людського суспільства, важливо вміти конструктивно ним керувати та перетворювати

його на джерела, що генерують можливості та фактори прогресу, максимально обмежуючи його руйнівну силу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання медіації, зокрема комерційної, вивчали такі вчені: О. Белінська [10], В. Бучко [8], Л. Мелех [7], А. Самойленко [9] та ін. Однак проблематика медіації як саморегульованого засобу (інструменту) у господарсько-торговельній діяльності недостатньо досліджена. Здебільшого розглядалися питання альтернативних засобів врегулювання спорів як саморегульованих інструментів, зокрема арбітражу. Так, на думку О. Гончаренко: «Не зайвим буде зазначити, що одним із дієвих інструментів саморегулювання сфери господарювання буде побудова системи врегулювання спорів, яка серед іншого включає міжнародний комерційний арбітраж (МКА)» [1, с. 5]. Окремі особливості медіації як саморегульованого інструменту вивчали Н. Мазаракі [2], О. Можайкіна [3, с. 77-79]. Водночас, враховуючи поточні зміни в законодавстві та пришвидшення євроінтеграційного напрямку, визначення правових засад запровадження медіації через призму саморегулювання сприятиме розумінню правової природи цього інструменту та практичному його застосуванню при розгляді господарсько-торговельних спорів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення особливостей медіації як засобу саморегулювання у господарсько-торговельній діяльності в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. На шляху до євроінтеграції Україна зробила важливий крок у сфері законодавства про медіацію 16 листопада 2021 року, коли Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про медіацію», яким визначено правові засади та порядок проведення медіації як позасудовий порядок вирішення конфліктів (спорів), правила медіації, статус медіатора, вимоги до навчання та інші питання, пов'язані з цією процедурою [4].

В нинішніх умовах воєнного стану 85% українських компаній сповільнили/зупинили свою роботу, з них 1% не планують продовжувати роботу, а 35% чекають кращих часів. До основних перешкод можна віднести зменшення замовлень на 50%, логістичні проблеми – 29%, брак сировини – 21%, брак працівників – 17% [5]. Основними проблемами бізнесу з початку повномасштабного вторгнення є: окупація територій, втрата магазинів чи складів, збої в роботі відділів логістичного обслуговування, тривалі терміни доставки тощо. Отже, в Україні є нагальна необхідність попередження/усунення конфліктних ситуацій. Проте інколи виникають ситуації, коли суб'єктам господарювання важко вирішити бізнес-конфлікт і тоді виникає необхідність залучення третьої сторони: представників центральної чи місцевої влади, юристів, посередників, аудиторів тощо. Тому медіація може слугувати тим альтернативним методом, який зменшує стрес при розгляді спорів в умовах правового режиму воєнного стану.

У Директиві Європейського парламенту та Ради № 2008/52/ЄС від 21.05.2008 р. «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах» (далі - Директива) визначаються такі саморегулівні особливості медіації: ініціювання медіації або самими сторонами або у результаті пропозиції чи розпорядження суду; якість медіації та ефективність механізмів контролю за її якістю; професійне навчання медіаторів та підвищення їх кваліфікації; конфіденційність; гарантування судового захисту та ін. [6].

Відповідно до Закону України «Про медіацію» медіація визначається як позасудова, добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора(ів) намагаються запобігти або вирішити конфлікт (суперечку) шляхом переговорів [4]. Виходячи з зазначеного вище, медіацію можна визначити як специфічний підхід до вирішення конфлікту, за якого нейтральна третя сторона (медіатор) забезпечує структурований процес, спрямований на допомогу

конфліктуючим сторонам у досягненні взаємоприйняттого вирішення спірних питань. На відміну від судового розгляду, який є суворо регламентованим, формалізованим та зосередженим на суті позову, медіація дозволяє гнучко підійти до вирішення господарського спору, враховуючи всі аспекти спірної ситуації, незалежно від їх економічного чи юридичного значення. Тому медіацію розглядають як альтернативний спосіб вирішення і економічних суперечок [7, с. 209]. Саме гнучкість процедури медіації є найважливішою саморегульованою особливістю.

Як видно з наведених вище визначень медіації, у вирішенні спору бере участь нейтральна сторона – медіатор, який веде процес, вислуховує аргументи сторін щодо суті спору та активно допомагає їм зрозуміти їхні інтереси, оцінити можливість досягти компромісів і самостійно прийняти рішення, яке задовольнить усіх учасників. Відповідно Директиви медіатором є будь-яка третя особа, незалежно від віросповідання чи професії, якій пропонується проводити медіацію ефективним, неупередженим і компетентним способом. У Чехії та Австрії медіаторами можуть бути спеціалісти з права, соціальних наук чи психології, які пройшли спеціальну підготовку, а в Польщі обов'язковою умовою є також реєстрація суду. Відповідно до законодавства Франції медіатори повинні бути акредитовані прокурором і підписати договір з Міністерством юстиції на надання послуг медіації [7, с. 211].

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про медіацію», медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівноправності прав сторін медіації [4].

Одним із завдань прийняття цього Закону був безпосередній позитивний вплив на сферу правовідносин, пов'язаних із вирішенням конфліктів (спорів), що виникають, зокрема, на основі господарських

правовідносин. У зв'язку з цим на теоретичному рівні також існує поняття комерційної медіації, яка визначається як процес вирішення спорів у сфері економічних відносин та корпоративного управління між сторонами, які не підпорядковані одна одній, тобто і щодо господарсько-торговельних спорів, які за своєю суттю є комерційними спорами.

Порівняно з іншими способами вирішення господарсько-торговельних спорів перевагами медіації є: непублічне вирішення конфлікту між суб'єктами господарювання, внаслідок чого не погіршується ділова репутація сторін спору; швидкість вирішення господарських спорів, оскільки терміни вирішення конфліктів шляхом медіації коротші, ніж у судовому порядку; прибутковість, адже вартість медіації значно нижча за судові витрати; орієнтація на пошук компромісного рішення, яке задовольнить інтереси кожної зі сторін тощо [8, с. 67]. Тому специфіка та відмінність медіації від інших методів вирішення господарсько-торговельних спорів полягає в тому, що цей процес має бути повністю автономним, конфіденційним та добровільним, оскільки остаточне рішення залишається виключно за сторонами спору. Вони самостійно визначають, як та за яких умов буде вирішено конфлікт.

Можна погодитися з позицією А. Самойленка про те, що цінність цього методу полягає у вирішенні протиріч шляхом орієнтації безпосередньо на інтереси сторін (опонентів спору), досягнення взаєморозуміння, а не на правових позиціях чи договірних правах [9, с. 1].

Слід зазначити, що медіація складається з кількох основних етапів: початкове ознайомлення медіатора з конфліктом, його сторонами та змістом; вступ до медіації; презентація сторін; перше обговорення (формулювання ключових питань, що вирішуються); клуб (індивідуальна бесіда); друга дискусія (розробка методів вирішення конфлікту); підготовка договору; відхід від медіації [10]. При цьому ефективність процесу медіації безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно медіатор

виконуватиме свої функції протягом усього процесу вирішення конфлікту. Медіатор майже повністю бере на себе організацію переговорного процесу та особисто контролює та регулює характер взаємодії сторін на кожному етапі вирішення конфлікту. Однією з ключових причин, чому сторони часто не можуть комплексно та грамотно вирішити конфлікт без організації процесу вирішення незалежним, кваліфікованим фахівцем, є те, що сторони конфлікту завжди є зацікавленими сторонами. Ця особливість вносить серйозну корекцію в характер процесу вирішення конфлікту: упереджене ставлення породжує однобоке ставлення до бачення конфлікту, методів його вирішення, ігнорується позиція іншої сторони, її мотиви та інтереси. Конкурентний статус сторін визначається тим, що вони не мають доступу до конфіденційної інформації одна одної, що створює (найчастіше) непереборні перешкоди для досягнення прийняттого для обох сторін рішення, яке дозволило б успішно вирішити конфлікт.

Подібні риси двостороннього вирішення конфлікту в більшості випадків негативно позначаються на здатності учасників конфлікту проводити відповідний, професійний аналіз конфлікту, що в кінцевому підсумку призводить до помилок у досягненні остаточного, взаємоприйняттого рішення.

Важливою особливістю такого формату вирішення конфлікту є те, що більшість сторін не є кваліфікованими спеціалістами, які володіють професійними соціологічними та психологічними методами вирішення конфлікту. Тому у разі виникнення значного конфлікту між сторонами слід звертатися до спеціаліста-медіатора, який професійно володіє структурою, закономірностями, динамікою конфлікту та методами його вирішення, для того, щоб він міг професійно та ефективно проаналізувати конфлікт та, враховуючи його наслідки, розробити найоптимальнішу стратегію його вирішення.

Переглядаючи законодавчу базу, яка регулює процес медіації, звернемо увагу на наступні моменти.

По-перше, під час розробки законопроектів України, які передбачали запровадження процедури медіації для вирішення спорів, Верховний Суд України у своїх висновках неодноразово зазначав про недоцільність запровадження цього інституту при збереженні інституту мирової угоди. Аналізуючи проекти таких законів, науковці висунули свої пропозиції щодо необхідності виходу з мирової угоди, заміни її на медіацію або об'єднання обох інституцій в одну, що дало б змогу вирішувати спір як за згодою сторін, так і без участі сторін, за участю третьої особи та за участю посередника. Однак це питання не було повністю врегульоване на момент прийняття відповідного акту. Воно потребує доопрацювання та може бути предметом окремого наукового дослідження.

Отже, законодавець залишив можливість укладення як мирової угоди за результатами медіації, так і окремої угоди за результатами медіації – яка фіксує результат домовленості між сторонами медіації в узгодженій усній або письмовій формі, що на практиці може викликати певні труднощі та непорозуміння.

Крім того, на законодавчому рівні, всупереч європейській практиці, в Україні відсутні норми, що регулюють етичний аспект діяльності медіатора. Законодавець надав асоціаціям медіаторів можливість самостійно розробляти власні кодекси професійної етики медіаторів або визнавати існуючі кодекси та приєднуватися до них, включаючи до них лише загальні етичні положення. Проте, зважаючи на те, що інститут медіації все ще перебуває на стадії формування, така диспозитивність може призвести до зловживання медіаторами своєю свободою у встановленні етичних норм. Тому доцільно було б прийняти нормативно-правовий акт на національному рівні, який регулював би єдиний кодекс професійної етики медіатора та обов'язки, які він повинен виконувати.

Недостатньо врегульованим є і процес виконання угод, укладених за результатами медіації, оскільки ст. 18 Закону України «Про медіацію» встановлено, що у разі невиконання або неналежного виконання договору за результатами медіації сторона спору може звернутися до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу в порядку, встановленому законом. Отже, гарантії виконання домовленості, досягнутої сторонами в результаті медіації, зводяться в основному до того, що підприємець матиме право звернутися до інших інстанцій і буде змушений починати процес вирішення спору заново, витратити час і гроші. Ще на етапі розробки нормативно-правових актів про медіацію були пропозиції запровадити до процесуального законодавства механізм визнання судами обов'язковості медіаційних угод, які, можливо, варто було б врахувати.

Сторони можуть вибрати різні методи вирішення спору, включно з альтернативними методами, зокрема, медіацією, яка, на думку Н. Мазаракі, в практичному розумінні передбачає примирення та пошук конструктивного підходу до вирішення спору, що дозволяє визначити питання, важливі для обох сторін; розглядає предмет суперечки з іншої точки зору; дозволяє використовувати конфлікт як «інструмент навчання» і основу для поліпшення відносин між сторонами [2, с. 95].

Під час дії режиму воєнного стану на території держави, органи державної влади змушені зосередити всі свої зусилля на захисті державного суверенітету, незалежності територіальної цілісності та недоторканності держави. Держава змушена послабити принцип дії верховенства права. В таких випадках суспільство починає активно застосовувати інститути саморегулювання, у тому числі й недержавного регулювання спорів та систему альтернативних методів вирішення спорів.

Необхідною умовою передання спору до системи альтернативних методів врегулювання спорів, є дія договору (медіативної угоди арбітражної

угоди): медіації, консиліації, переговорів, міжнародного комерційного арбітражу.

Опираючись на класифікацію видів саморегулювання господарської діяльності, розробленої О. Гончаренко, медіації має бути притаманним інституційне (організаційне регулювання) – створення саморегулювних організацій, які можуть розробляти певні правила поведінки в окремих видах економічної діяльності, окрім того, здійснювати контроль за їх виконанням, забезпечувати допомогу суб'єктам саморегулювання та їх захист [11, с. 69]. Таким чином, саморегулювання засноване на нормах законодавства, регулює відносин в окремих сферах економічної діяльності, котре здійснюється без безпосереднього втручання держави.

Саморегулювання в діяльності медіаторів може проявлятися в наступному: запровадження та реалізація медіаторською спільнотою власних стандартів, розробка медіаційних застережень, правил медіації, організація навчання та підвищення кваліфікації медіаторів, запровадження кодексів етики медіатора, функціонування центрів медіації та центрів освіти для медіаторів (Інститут миру і порозуміння (м. Київ), Одеська обласна група медіації (м. Одеса), Київський філіал ООГМ (м. Київ), Подільський центр медіації (м. Вінниця). Наприклад, ще до прийняття Закону України «Про медіацію», відсутність профільного закону не зупиняла медіаторську спільноту на шляху до розробки та ухвалення Кодексу етики медіатора Національної асоціації медіаторів України.

Важливо мати уявлення про практику посередництва в процесі інституціоналізації не тільки в глобальному, стратегічному масштабі, а й в аспекті оперативного управління організаційними змінами. Для системи правосуддя використання медіації в діяльності судді означало б створення своєрідного «буферного» механізму, який би відфільтрував деякі конфлікти та забезпечував ще ефективніше вирішення тих конфліктів, які можуть бути вирішені лише в суді.

Вищезазначені механізми відповідають загальним підходам до розуміння саморегулювання. Об'єднуючись на добровільній основі, суб'єкти певного виду професійної діяльності, самотійно здійснюють її регулювання та контроль за її здійсненням та нормативним забезпеченням.

Висновки. Отже, до саморегулювних особливостей медіації у господарсько-торговельній діяльності можна віднести: самотійність сторін у виборі методу врегулювання спору, діяльність медіатора, укладення медіаційної угоди, здійснення медіаційної процедури, спосіб врегулювання конфлікту за спільної згоди сторін.

Враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку нашої держави, відповідно до якого створення етичних стандартів є важливою умовою діяльності професійної спільноти, доцільно було б запозичити ефективні стандарти діяльності медіаторів.

Підкреслюючи важливість медіації, зазначимо, що вона покликана доповнити існуючі в державі юрисдикційні механізми, надавши учасникам господарсько-торгівельних відносин нові можливості вирішення спорів, що виникають у цій сфері. Тому медіацію слід розглядати як інструмент гармонізації господарських відносин на основі індивідуальних прецедентів. Проте, незважаючи на позитивні зрушення, українське суспільство ще не до кінця усвідомило важливість медіації. Це пояснюється відсутністю достатньої інформації щодо відповідних процедур доступу до правосуддя, небажанням людей оплачувати послуги медіаторів, а також нерозвиненість традиції переговорів у нашому суспільстві.

Література

1. Гончаренко О. Міжнародний комерційний арбітраж як саморегульована інституція. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2021. № 1. С. 4-13.

2. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 92-100.
3. Можайкіна О. С. Сутність принципу добровільності в медіації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*. 2020. Т.1, Вип. 61. С. 77-79.
4. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 7. Ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1875-20#Text> (дата звернення: 21.03.2023).
5. Обвал економіки України: як на нього впливає війна з Росією. *Апостроф*. 2022. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/economy/2022-04-13/obval-ekonomiki-ukrainyi-kak-na-nego-vliyaet-voyna-s-rossiey/265844> (дата звернення: 21.03.2023).
6. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах: Директива Європейського парламенту та Ради № 2008/52/ЄС від 21.05.2008 р. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2008. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf> (дата звернення: 21.05.2023).
7. Мелех Л. Окремі питання медіації у господарському судочинстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2020. Т 7, № 20. С. 209-215.
8. Бучко В. Б. Доцільність та ефективність запровадження інституту медіації в цивільному та господарському процесі України. *Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права: матеріали науково-практичної Інтернет-конференції, 10 грудня 2015 р.* URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1112%3A021215-19&catid=137%3A3-1215&Itemid=169&lang (дата звернення: 21.03.2023).

9. Самойленко А. Альтернатива судовим баталіям: переговори, медіація та третейський суд. *Правовий тиждень*. 2010. № 17. URL: <http://www.npp.com.ua/articles/articles/1991.html> (дата звернення: 21.03.2023).
10. Белінська О.В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 5. С. 158-173.
11. Гончаренко О. Види саморегулювання господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 68-72.

References

1. Honcharenko O. Mizhnarodnyi komertsiiinyi arbitrazh yak samorehulivna instytutsiia. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2021. № 1. S. 4-13.
2. Mazaraki N. Mediatsiia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2016. № 1. S. 92-100.
3. Mozhaikina O. S. Sutnist pryntsypu dobrovylnosti v mediatsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Pravo*. 2020. T.1, Vyp. 61. S. 77-79.
4. Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. № 1875-ІKh. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2022. № 7. St. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1875-20#Text>
5. Obval ekonomiky Ukrainy: yak na noho vplyvaie viina z Rosiieiu. *Apostrof*. 2022. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/economy/2022-04-13/obval-ekonomiki-ukrainyi-kak-na-nego-vliyaet-voyna-s-rossieiu/265844>
6. Pro deiaki aspekty mediatsii u tsyvilnykh ta hospodarskykh pravovidnosynakh: Dyrektyva Yevropeiskoho parlamentu ta Rady № 2008/52/ІeS vid 21.05.2008 r. *Ofitsiinyi visnyk Yevropeiskoho Soiuzu*. 2008. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>

7. Melekh L. Okremi pytannia mediatsii u hospodarskomu sudochynstvi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seria: «Iurydychni nauky»*. 2020. T 7, № 20. S. 209-215.
8. Buchko V. B. Dotsilnist ta efektyvnist zaprovadzhennia instytutu mediatsii v tsyvilnomu ta hospodarskomu protsesi Ukrainy. *Novi vektory rozvytku demokratii ta instytutiv derzhavy i prava: materialy naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii*, 10 hrudnia 2015 r. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=artide&id=1112%3A021215-19&catid=137%3A3-1215&Itemid=169&lang
9. Samoilenko A. Alternatyva sudovym bataliiam: perehovory, mediatsiia ta treteisky sud. *Pravovyi tyzhden*. 2010. № 17. URL: <http://www.npp.com.ua/articles/articles/1991.html>
10. Belinska O.V. Mediatsiia – alternatyvne vyrishennia sporiv. *Visnyk Vyshchoi rady yustytzii*. 2011. № 5. S. 158-173.
11. Honcharenko O. Vydy samorehuliuвання hospodarskoi diialnosti. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2016. № 11. S. 68-72.